

UDK 92(497.13)»19«:329.18
Prethodno saopćenje

Istina o takozvanom Ličkom ustanku 1932. godine u Brušanima

IVICA ABRAMOVIĆ
Zagreb, SFRJ

Priredili

Ljubo Boban, Filozofski fakultet, Zagreb, SFRJ

Vlado Oštrić, Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

Uvodne napomene

1. Ustaška emigracija, uz talijansku podršku (preko Zadra), u rujnu 1932. godine organizirala je napad na žandarmerijsku stanicu u Brušanima, kod Gospića. Ta epizodna akcija poznata je pod nazivom tzv. Lički ustanak. U atmosferi dubokoga nacionalnog i socijalnog nezadovoljstva ta je akcija povukla i dio sudionika, koji inače nisu imali nikakvu vezu sa samom ustaškom organizacijom. Tu oružanu akciju podržavao je i tadašnji CK KPJ, ali ne kao djelo ustaške organizacije, kao politiku ustaške emigracije, nego kao orijentaciju da se »borbeno raspoloženje masa« kanalizira prema ciljevima revolucionarnog pokreta.

Državne vlasti poduzele su oštre represivne mjere na širem području na kojemu je ta akcija izvedena. Veći broj lica bio je osuđen za zatvorske kazne.¹

2. *Ivica Abramović* bio je jedan od sudionika »Ličkog ustanka«. Rođen je 1911. godine u Donjem Babinom Potoku, kod Vrhovina. Otac mu je biougar, pa je tako mijenjao mjesta boravka. U vrijeme spomenute oružane akcije u Brušanima nalazio se u tom mjestu. Zbog sudjelovanja u toj akciji osuđen je na 15 godina robije. Nakon pada Stojadinovićeve vlade, u okviru mjera Cvetkovićeve vlade za amnestiju političkih zatvorenika (kao koncesija Hrvatskoj seljačkoj stranci), bio je oslobođen, kao tzv. hrvatski narodni borac, kako se tada u javnosti te zatvorenike nazivalo. Uskoro se zaposlio u Zagrebu, u Hrvatskom radničkom savezu, do kolovoza 1942. godine. Sudionik je NOR-a. Sada živi u Zagrebu.

¹ U novijoj znanstvenoj literaturi usp., posebno, *T. Stojkov*, O takozvanom Ličkom ustanku 1932, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1970, 167—180; *Lj. Boban*, Prilog proučavanju odnosa KPJ prema ustašama u vrijeme šestojanuarske diktature, *Kontroverzice iz povijesti Jugoslavije* 2, Zagreb, 1989, 202—226, posebno 206—217. U bilješkama tih radova i u polemičkim dijelovima osnovnog teksta *Lj. Bobana* navedena je i druga znanstvena literatura i posebno karakteristična tendenciozna publicistika.

3. Rukopis sjećanja Ivica Abramovića »Istina o takozvanom ličkom ustanku 1932. godine u Brušanima« ima 89 tipkanih stranica (s dvostrukim preredom). Datiran je u Zagrebu, 10. lipnja 1988. godine. Pohranjen je u Institutu za suvremenu povijest (fond rukopisa u Biblioteci ISP).

Ima ovakvu kompoziciju:

- Str. 1—5, uvodni tekst (bez posebnog naslova),
- ” 5—7, Pripreme za takozvani ustanak 1932. godine,
- ” 7—15, »Ustanak je počeo«,
- ” 15—36, Istraga,
- ” 36—65, *Lepoglava*. Drugo razdoblje robije,²
- ” 66—77, Premještaj iz Lepoglave u druge kazamate,
- ” 78—89, Put u partizane,
- ” 89, završni tekst (bez posebnog naslova).³

4. Za objavljivanje odabrani su dijelovi sjećanja o brušanskom incidentu i o situacijama i zbivanjima koja su u neposrednoj vezi s njime — ponešto i prije, a opširnije poslije incidenta (istraga i prvo razdoblje robije).

Ti su dijelovi Abramovićevih sjećanja zanimljivi posebno kao izvor o lokalnoj situaciji, o brušanskoj akciji i njenim posljedicama, s gledišta onih domaćih sudionika (iz Brušana i okolice) koji *nisu* bili ustaše.

Zato su za objavljivanje odabrani: uvodni tekst, koji ilustrira neka obilježja lokalne (ličke) situacije što su utjecala na shvaćanja i opredjeljenja tih ljudi, kratko poglavlje »Pripreme...«, poglavlja »Ustanak...« (o samoj brušanskoj akciji i — citiranim — ocjenama Jakova Blaževića o domaćim sudionicima) i »Istraga« (o hapšenju, istražnim zatvorima — u Gospiću, Zagrebu i Beogradu, o suđenju u Beogradu i dijelu robije u Srijemskoj Mitrovici — do prebacivanja 66 političkih osuđenika u Lepoglavu 27. VI 1934, ponešto i o lepoglavskom robijanju do razdoblja između ubistva kralja Aleksandra i petomajskih izbora).

Tekst je opremljen relativno manjim brojem najnužnijih bilježaka. Nismo ga opremali potanjim znanstvenim aparatom. Objavljujemo ga kao prilog daljnjim istraživanjima u kojima će Abramovićeva sjećanja biti vrednovana i iskorištena kao jedan od izvora za »lokalnu sastavnicu« brušanskog incidenta.

5. Uspoređivanje Abramovićevih sjećanja s glavnom dosadanjom znanstvenom literaturom pokazuje da spomenuta »lokalna sastavnica« još nije dovoljno (potanje) istražena i prema svojoj važnosti uključena u analize i ocjene brušanskog incidenta.

F. Jelić-Butić sažeto ga predočuje i ocjenjuje u sklopu akcija ustaške organizacije iz Italije, u ranoj fazi ustaštva (do 1934). U svojoj monografiji tome dodaje kratak prikaz ustaške propagande o »ustanku« na Velebitu, odnosno u Lici.⁴

² Ispred toga naslova nalazi se ova napomena: »S odobrenjem i dozvolom Šime Balena, autora 'Robije' o Lepoglavi i životu osuđenika u njoj donosim taj dio u cijelosti«. Napomena se odnosi na cjelokupan tekst toga poglavlja. Zanimljivo je zbog odnosa između robijaša komunista i hrvatskih nacionalista (ustaša i nacionalnih boraca) i borbe jednih i drugih protiv kažnjeničke uprave i stražara.

³ Tekst s jednostrukim preredom. Autor daje kratak autokomentar o svojim sjećanjima na Brušane 1932 (v. na kraju objavljenog dijela sjećanja I. Abramovića), a zatim govori o broju partizana iz Brušana i Rizvanuše (»nešto preko šezdeset«) i o pojedinim ličnostima, posebno o prvoborcima.

⁴ Usp. F. Jelić-Butić, Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941, *Časopis za suvremenu povijest*, 1—2/1969, 74—75. F. Jelić-Butić, Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941—1945, Zagreb 1977, 30—31. — Dobar primjer pokušaja da se od

Prvi posebni znanstveni članak o toj temi, T. Stojkova (n. dj. u bilj. 1) ponešto naznačuje lokalne prilike, a ne ulazi u pitanje sastava sudionika i osjetljivo pitanje odnosa između »deset iz Zadra prebačenih ustaša« i »nekoliko članova ustaške organizacije sa gospićkog područja«. Više kazuje o lokalnim posljedicama brušanske akcije (široke represalije prema stanovništvu).⁵

B. Krizman daje prikaz brušanskog incidenta (s imenima domaćih sudionika i nizom pojedinosti o pripremama i samoj akciji), u prvom redu u sklopu jugoslavensko-talijanskih i, unutar njih, ustaško-fašističkih odnosa.⁶

Podatak T. Stojkova o upozorenjima ustaškog vodstva pristalicama »da strogo vode računa o tome da se pripremana akcija ne pretvori u 'komunistički prevrat'«⁷ upozorenje je na jedan vid odnosa između KPJ i ustaša.

Analitičko-polemičkim istraživanjima Lj. Bobana (n. dj. u bilj. 1) o tom složenom problemu, treba dodati i jedan »okrugli stol« koji je Lj. Boban potaknuo i otvorio.⁸

6. Treba imati u vidu da je ta tema sastavni dio i veoma rasprostranjenoga vanznanstvenog interesa za mnoga pitanja hrvatske, hrvatsko-srpske i jugoslavenske povijesti. Suvremeni intenzitet i agresivnost toga interesa producira raznovrsne vanznanstvene tekstove s drugim — neznanstvenim — funkcijama (tu situaciju predložuje, između ostalih, i spomenuti — u bilj. 1 — rad Lj. Bobana).

7. Zbog toga su potrebna daljnja istraživanja, a sjećanja I. Abramovića mogu biti za njih jedan od posebnih poticaja.⁹

te propagande načini »povijest« pruža, npr. publicist P. Pekić, *Postanak Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1942, 47—49. Prikaz publicista Š. Balena polemički je obračun s tom legendom (Š. Balen, Pavelić, Zagreb 1952, Lažna legenda o ličkom ustanku, 17—19).

⁵ T. Stojkov, n. dj., 172, 174, 175—176.

⁶ B. Krizman, Ante Pavelić i ustaše, Zagreb 1978 (i 1986), 94—98 (oba izdanja). 97—98 : Pavelićev komentar »ustanka« u »Griču«.

⁷ T. Stojkov, n. dj., 172.

⁸ Usp. Otvorena pitanja historiografije oko osnivanja KPH — okrugli stol, u: *Razvoj, dileme i perspektive jugoslavenskog socijalizma*, 1, Zagreb 1988, 275—299 (usp. izlaganja Lj. Bobana — uvodno, B. Petranovića, Lj. Bobana — u diskusiji, G. Vlajčić, Z. Stipetić).

⁹ Zahvaljujemo I. Abramoviću što ih je stavio na raspolaganje Lj. Bobanu i uredništvu ČSP.

Treba pripomenuti da je već objavljeno usporedno svjedočanstvo još jednog domaćeg sudionika, Josipa Barića iz Rizvanuše (u pismu J. Blaževiću — usp. J. Blažević, *Prepoznavanja*, Zagreb—Beograd—Sarajevo 1980, Kazivanje Josipa Barića, 126—136).

Ivica Abramović

Istina o takozvanom Ličkom ustanku 1932. godine u Brušanima

Rođen sam 1911. godine u Donjem Babinom Potoku kraj Vrhovina. Moj otac je bio lugar i u premještanju zapalo ga je i to mjesto. Kada mi je bilo nekoliko mjeseci, otac je bio premješten u Kupirevo (Kunovac), kotar Srb.

Ondje sam pošao, kao dijete od 5,5 godina, u školu.

Završio je prvi svjetski rat, a taj događaj ne mogu zaboraviti nikada, pa ću ga ispričati ukratko.

Otac je došao kući i rekao da je rat gotov, a mi smo svi bili bolesni od tzv. »španjolice«. Prije kratkog vremena umrla je sestra Manda i brat Pero od »španjolice«. Mama, jedna sestra, dva brata i ja u krevetu bolesni. Jednog dana (kuća u kojoj smo stanovali bila je od ceste udaljena svojih 300 metara) od ceste preko vrta išlo je nekoliko ljudi pucajući iz pušaka i vičući: »Živjela velika Srbija, živio kralj Petar« itd. Ja sam bio na prozoru i sve vidio i čuo, a to mi je ostalo u glavi kao da sada viču, ne ponovilo se nikada takovo vikanje i slavlje za veliku Srbiju.

Mama viče i kuka gdje je naš »ćakan« (oca smo tako zvali), da li su ga ubili. Otac je otišao rano od kuće (na sreću, jer im on ne bi dao u kuću, a bio je sam). Stanovali smo u kući braće Babića, a najstariji je bio did Simo, dok je Jovica bio na fronti i nije došao kući.

Did Simo izašao je pred ove razbojнике sa sjekirom u ruci (bio je jako visok i snažan čovjek) i kada su ga pitali za lugara rekao im je da ga nema, ali oni su navalili u kuću na što je did Simo rekao: »Ako dirnete bilo koga sasjeću vas sve.« Ušli su u sobu (bila je jako velika) vičući i galameći njih 4—5. Uzeli su dvije puške jednu sablju i jednu tamburu, a ja sam bio na krevetu uz mamu, ali sam stajao i sve vidio. Tako je jedan razbojnik otvorio kofer u kojem je otac držao svoje stvari i uzeo mamine žute cipele (stavio ih je pod kaput). Kada je otac donio te cipele, mama se toliko veselila, jer su to bile cipele koje je dobila nakon dugo godina.

Did Simo je cijelo vrijeme bio nasred sobe sa sjekirom u ruci i tako je ispratio razbojнике iz kuće. Ja sam bio mali pa sam stajao čas na krevetu, čas na prozoru i sve vidio.

Za kojih pola sata došao je otac sav izvan sebe i pitao kako smo? Bila je sreća u nesreći da se otac svratio kod jednog svog prijatelja (zvali su ga did Sima), a sjećam se da je znao plesti užad (konope). Kada su ovi prošli kraj kuće dida Sime vičući i pucajući, otac je htio kući, ali ga je did Sima zaključao u svojoj kući i pustio tek kada su ovi razbojnici otišli. Tako su nas dva Sime spašavali i sigurno oca spasili. Mi smo ikavci i tako smo govorili did, a ne djed kako kažu pravoslavni.

Otac je za par dana otišao u Srb, jer je tamo bila šumarija, i dobio odmah razrješnicu da može iseliti. Dobili smo kola i oružanu pratnju do Zrmanje ili Popine. Tako smo sretno stigli u Brušane, rodno selo oca i mame. Otac je dobio mjesto lugara u Brušanima. Tako je bilo do 1920. ili 1921. godine, kada je otac premješten u Jošane — kotar Udbina.

Ondje je jedne večeri došao neki Mile, u čijoj smo kući stanovali, i rekao ocu da idu neki ljudi da posjeko Laudonov gaj na Krbavskom polju. Otac je otišao

sa tim Milom, kojemu je dao i pušku, i zaustavio oko 15 kola, a na svakim kolima bilo je po nekoliko ljudi, i iste je uvjerio da je gaj njihov, da im ga neće nitko odnijeti i da to ne čine. Ljudi su ga poslušali i okrenuli kola i otišli kući.

Isti taj Mile došao je jedne večeri u kuću i rekao mami da ga je lugar poslao po pušku, koju mu je mama dala, a on je otišao s nekim razbojnicima u pljačku, pa su ga žandari ubili.

To navodim zbog trauma koje nosim i danas. U Jošanima sam nastavio školu, u kojoj sam bio jedini katolik, dok su sve drugo bila pravoslavna djeca. U školu je dolazio pravoslavni pop i stalno psovao Hrvate i katoličke popove. Bio sam od djece već napadan, ali se to pojačalo na huškanje popa. Učitelj je bio fin čovjek, koji je ispraznio jednu klupu ispred mene i jednu iza mene, da me djeca ne napadaju. Kada je škola završila, uvijek me je puštao prvog da me ne napadaju, pa bih odmaglio kući. Kada se danas sjetim toga, onda kažem da je današnja vlast pravo napravila što je zabranila popovima ulaz u školu. Katolički popovi nisu napadali Srbe, ali Židove uvijek.

1929. godine našao sam se u Otočcu, kod nekog Diklića. Tako je jednog dana (bilo je to 6. januara) netko donio »Novosti« i proglas krvnika naših naroda a naročito hrvatskog, Aleksandra, o uvođenju diktature i o ukidanju zastava, grbova itd. Odmah sam otišao u dućan Ivica Žubrinića i kupio za 12 dinara ličku kapu s hrvatskim grbom i trobojnicom. Istu sam nosio svaki dan dok sam bio u Otočcu.

1930. godine bilo nas je četvorica kod Diklića: Ivica Barković, Ivan Boljkovac, Špoljarić i ja. Došao je prvi maj i mi smo napustili posao, okitili se s crvenom ružom i otišli prošetati se kroz grad. Tada sam prvi put čuo da je prvi maj radnički blagdan, a Barković je rekao: »Danas je prvi maj mi tražimo fraj, ako ne date milom mi ćemo uzeti silom.«

1931. godine našao sam se kod kuće u Brušanima i čekao za regrutaciju. Tako sam uzet u vojsku, a bilo je rečeno da ćemo biti ubrzo pozivani na odsluženje vojnog roka. U tome je došla i 1932. godina.

Kako sam dolazio u Gospić češće puta, tako sam upoznao neke hrvatske omladince, a otac me je upoznao s braćom Miškulin, Grgom i Matom, koji su imali neku malu trgovinu. Nabrzo sam postao i član KPD »Napredak« u Gospiću. Nas je omladince imao preko sebe Luka Hećimović, koji je prije par godina umro u Zagrebu.

Jasno, nije mi bilo teško doći s mještanima u doticaj, jer sam u Brušanima završio školu, pa smo se poznavali.

Tada se zbio jedan slučaj po kome sam ubrzo postao poznat. U Brušanima su žandari bili na zlu glasu, kao i u cijeloj Hrvatskoj. Bio je to nasilan i neodgojen svijet, surov i bez ikakove naobrazbe. Zbog toga se dogodilo mnogo neprilika domaćem svijetu od žandara. Brušani su selo mirno i napredno, bez krađe i ubojstava. Tako, što ja pamtim, ubijen je jedan stari čovjek — istina sto posto nevin, ali dogodilo se! No unatoč tome žandari su uvijek tražili kavgu. Tako su jednu noć ulovili nekoliko momaka kada su išli iz prela: Paju Došena, Marka Sudara i još neke. Bila je velika zima, kakva već zna biti u Lici. Otjerali su momke na potok Suvaju kod Klade mrtvačke, natjerali ih da se izuju i bose na ledu držali dugo vremena. Posljedice je osjetio Paja Došen i od prehlade umro. Jasno da je cijelo selo žalilo za tim momkom, jer je bio jako fin i dobar. Dakle,

Paja Došen je ubijen na jedan perfidan i lopovski način, a da nitko nije odgovarao za to ubojstvo. Naravno da je mržnja prema žandarima rasla iz dana u dan.

Jedan događaj zbio se od 1931. na 1932. godinu, kada je pao veliki snijeg. Kako sam naprijed spomenuo, zima velika pa je došlo naređenje da iz svake kuće mora jedna osoba na čišćenje snijega (kidanje prtine) prema Oštarijama. Išao sam i ja. Bilo nas je jako mnogo, a nad nama su bili žandari Šušnjar i Petrović s puškama i nataknutim bajunetama. Već je bilo oko 15 sati, a rekli su da će Oštarci doći odozgora i da ćemo se sresti, ali od njih ni glasa. Tada sam ja rekao Šušnjaru da idem kući, našto je rekao da ne smijem nikuda, a ja sam prošao pored njega, što su za mnom učinili svi.

Poznavao sam se s Miškom Došenom dulje vremena, pa sam se nabrzo s njime prijateljio, a naročito poslije dolaska s kidanja prtine. Miško je imao više sukoba s žandarima i tako smo ubrzo našli zajednički jezik.

U Brušanima je bio jedan seljak — mlinar Grga Pavičić, ujak Jerka Sudara, vrlo pametan i razborit čovjek. U razgovoru s Grgom prvi put sam čuo o SSSR-u itd. On je bio zarobljenik u Rusiji za prvog svjetskog rata. Tako je nastalo povjerenje između nas, jer smo se dobro razumjeli.

Grga je pokopan za rata uz partizanske salve.

Pripreme za takozvani ustanak 1932. godine

Jednog dana mi je rekla sestra da me zove Grgo Pavičić. Kada sam došao k njemu natuknuo mi je o oružju, ustanku i slobodnoj Hrvatskoj, ali da ću više saznati od Miška Došena i da odem k njemu. Kada sam se našao s Miškom Došenom, on mi je govorio o odlasku preko Velebita na primorsku stranu po oružje za ustanak. Rekao je da će mi javiti, ali da nikome ne smijem ništa govoriti. Opet mi je poručio po Grgi Pavičiću da dodem do njega. Kada smo se našli rekao mi je da se ide sutra po oružje i da ćemo se sastati kod Polde Šupera. Za ukućane neka izmislim neku priču, jer ću biti najmanje jedan dan odsutan. Mojima sam rekao da idem sa sinom Polde Šupera, Antom, prositi curu u Mušaluk, što su moji povjerovali, jer sam bio dobar s Antom, budući da je i on izučio zanat a mi smo kalfe imali nešto zajedničko.

U blizini kuće Polde Šupera sastali smo se: Jerko Sudar, Ivica Došen (Miškov brat), Ante Šuper, Joso Barić i neki ljudi iz Pazarišta i Klanca. Zapamtio sam od tih ljudi Stipu Dasovića i Jucu Rukavinu, a iz Gospića su bili: Joža Tomljenović, Nikola Orešković i Ivica Šarić. Oni su se držali cijelo vrijeme po strani i važno s Jucom. Sve mi je njih pokazao Ante Poldin, pa sam po tome zaključio da su dolazili k Poldi.

Krenuli smo u noć preko Velebita k moru da preuzmemo oružje za dizanje ustanka, da Hrvatska bude slobodna i sama svoja.

Došli smo pred zoru u Primorje kod stanova Devčića i Barića. Cijeli dan smo bili kod tih stanova i čekali da će oružje doći. Bili smo bez hrane i vode. Došla je obavijest da oružje nije stiglo i da se možemo vratiti. Bilo nas je ukupno oko 20-ak ljudi. Vratili smo se na Velebit, gdje smo morali ostati do pred noć, da nas ne bi netko vidio i prijavio.

Drugi puta kad se išlo po oružje, ja nisam išao.

Jednog dana potražio me je Ante Šuper i rekao da moram saznati gdje su žandari, jer da će sutra uvečer biti ustanak u cijeloj Hrvatskoj itd.

Ja sam uzeo taj »zadatak« kao naređenje i savjesno i točno utvrdio da su sva četvorica žandara u svojim stanovima. Informirao sam se kod Cige Marasa, Marije Naglič pok. Blaškana i Ive Sudara (živi u Zagrebu kao umirovljeni potpukovnik JNA). Tada sam dobio poruku od Miška Došena da dođem k njemu navečer, odnosno kući Polde Šupera. Kada sam došao blizu kuće Miška Došena, dotrčala je pred mene Miškova sestra Marica i sva usplahirena rekla da je Miško poručio da se ne ide nikuda, jer da je ćaća (otac Miškov, Antić Došen) otišao kod Kacana (Karlo Brkljačić, hrvatski narodni zastupnik — radićevac) da ga pita što da se radi, pa ga treba pričekati. Obavijestila me da je kod Polde nekoliko naoružanih ljudi u uniformama. Antić Došen nije išao Mačeku nego Karlu Brkljačiću, a Karlo je išao Ivanu Murkoviću, a Murković je bio kod Mačeka, Maček je rekao istjerajte te fakine iz sela. Moram odmah napomenuti, da sam se poznavao s Miškovim ocem, a i sa Karlom Brkljačićem zvanim Kacan. Kacana je ubio četnik Pejnović. I jednog i drugog jako sam cijenio i poštovao i da se Miškov otac vratio na vrijeme, ja sigurno ne bih išao na kasarnu.

Rekao sam Marici da idem do Polde da vidim što je tamo, na što je Marica rekla: »Kako hoćeš«.

»Ustanak je počeo«

Oko pola noći 6—7. rujna 1932. izvršen je napad na žandarmerijsku stanicu u Brušanima. Kada sam došao blizu kuće Polde Šupera, na putu — sokaku bio je Ante Šuper, sin Poldin, koji me je uputio da odem iza živice, gdje su svi mene čekali. Tu je bio Polde Šuper, Jerko Sudar, Pave Barić, Joso Šuper (Markićev), Ante Šuper, Dane Babić, Joso Barić i još oko 10-ak ljudi u uniformama. Ante Šuper je rekao tko sam, i tako smo se upoznali. Tu su mi dvojica upala u oči. Jedan ružan čovjek, više nalik na neku majmunsku rasu, goropadan i opasan (bio je to Rafael Boban, za NDH Pavelićev general) i jedan omalen za koga mi je Ante Šuper rekao da je iz Trnovca i da se zove Jocketa Rukavina. S njime sam razgovarao, a imao je tako piskutav i odbojan glas, da sam ga zapamtio. Nije nam se žurilo pa smo razgovarali onako nevezano, a ti uniformirani stalno su se držali važno i oholo.

Poslije pola sata bili smo upoznati da idemo na kasarnu (žandarsku stanicu) jer da će biti ustanak u cijeloj Hrvatskoj.

Vidio sam kada su se odvojili Ante Šuper, Dane Babić i Joso Barić i otišli spram kuće Miška Došena. Mi ostali, tj. ovi uniformirani, Jerko Sudar, Joso Šuper, Pave Barić i ja krenuli smo put Brušana na kasarnu.

Morali smo ići okolo tj. ispod Velebita s onu stranu vode, tj. potoka Suvaje, da nas tko ne vidi. Ispred svih smo išli Jerko Sudar ili ja, jer smo najbolje poznavali put. Tako smo prešli oko 2 do 3 kilometra i došli do Nagliča mosta. Kako je bilo još dosta do pola noći, tu smo legli na travu, a pošto je bilo hladno ovi su nas »ustaše« primili k sebi pod »pelerine«. Ja sam bio pod »pelerinom« s Bobanom. Znao sam da se tako zove, jer mi je rekao Ante Šuper.

Oko pola noći smo se digli, ali je netko rekao da bih ja (Abramović) trebao ići na kasar, da vidim da li žandari spavaju. Ugovoren je znak, odnosno lozinka,

ako žandari ne spavaju ja ću zafučkati u prste jedan dugačak i jedan kratki fičuk, a ako spavaju onda ništa.

Prije toga dobili smo Jerko Sudar i ja male revolverčiće na kolo s pet metaka, a da li su ih dobili i Pave Barić i Jošo Šuper, to ne znam.

Otišao sam put kasara, dosta se vidjelo, jer su se oblaci razvlačili i tako omogućili mjesecu da na neki čas vidi zemlju.

Kada sam došao do kasara, lagano hodajući (a nisam bio težak) prišuljao sam se do prozora gdje su spavali žandari Ilija Petrović i Milorad Obradović. Čuo sam da jedan hrče a drugi duboko spava, jer je prozor bio otvoren. Zatim sam otišao do kuće gdje je stanovao žandar Dušan Šušnjar (jedno 300 metara dalje). I tu je bilo sve tiho. Tako sam obavio svoj zadatak izvidnice.

Vratio sam se ispod tih kuća natrag Naglič mostu u čijoj blizini se iza živice javiše Joso Šuper i Pave Barić. Oni mi rekoše da su »ustaše« s Jerkom otišle na kasar i da je dvojicu »ustaša« odveo Jerko na stan Jove Batinice, žandarmerijskog narednika i komandira stanice. Batinica je stanovao usred sela, neposredno kraj kuće Marasove.

Barić i Šuper dobili su zadatak da polome žice prema Oštarijama (pošta je bila u sredini sela, u kući ing. Dragana Tonkovića). Oni su prebacili konop preko telegrafskih žica, a rekli su im da ih polome kad oni zapucaju.

Tu smo čekali oko 30 minuta, a za to vrijeme Pavu Barića zahvatio je nekakav strah, morao je mokriti svakih nekoliko minuta, tako da smo se i smijali na njegov račun.

Odjednom je tako sjevnulo svjetlo da se vidjelo kao dan, a uto se čula i jaka detonacija koja je probudila cijelo selo. Odmah su počeli pucati i vikati, a čula se i eksplozija bombe. Šuper i Barić su tako rekli, jer su oni bili vojnici.

Nas trojica smo na horuk pokušali polomiti žice, ali nisu popucale iako smo savili stupove do zemlje. Ne znam tko je rekao — ne ide, bježimo. Povukli smo konop i pobjegli istim putem kući. Ja sam došao kući ušavši tobože da pijem vode. Moj otac i mama bili su budni i uznemireni, jer ih je probudila detonacija.

Sjećam se da je otac bio ljut i pitao me što je to, ja sam mu odgovorio da je počeo ustanak i da će Hrvatska biti slobodna. Otac mi reče: »Moj sinko ne ruši se država s revolverom, tu je vojska i žandarmerija«. Na to sam ja izašao van i već se čulo vikanje od kasara i pucanje. Ja sam stajao iza moje avlije, a ti su ustaše išli cestom i vikali: »Živio Ante Pavelić, živjela slobodna Hrvatska«, a onaj piskutavi glas koji sam opisao, Jocketa Rukavina, vikao je: »Živjela revolucija, živjela Rusija«. Tako su prošli i kraj moje kuće, a među njima je bio i Jerko Sudar.

Eto, to bi bilo sve o napadu na žandarmerijsku stanicu tu noć, ili, kako se govorilo i pisalo, o »ličkom ustanku«.

Otišao sam spavati, ali nisam mogao zaspati i stalno mi je bilo na pameti »a što sada?« Ako su ubili žandare ili nekoga njihovog — što će biti?

Ustao sam rano, a na cesti je bilo ljudi i žena i svi su komentirali noćasnje događaje, svaki na svoj način. Prvo što sam želio saznati bilo je da li je netko stradao. Kada sam čuo da nije nitko, bilo mi je lakše.

Išli su neki na kasar, tako se je govorilo, žandarmerijskoj stanici, pa sam se i ja priključio njima. Među prvima je bio Jerko Sudar. Kada smo pogledali kasar,

bilo je strašno. Sva vrata su bila razbijena i izbačena, a neki su prozori bili cijeli, jer nisu bili čvrsto zatvoreni. Na samim vratima bila je poprilična rupa u kamenoj ploči, gdje je eksplodirala paklena mašina. Kako to izgleda »ustanak«, a puca se kraj prozora a ne u prozor i vrata! Viče se i galami a nitko ni blizu. Na sobu gdje su bila dva žandara nije ispaljen ni jedan metak. Žandari su bačeni s kreveta na pod. Nisu znali ni gdje su, a kamoli da su se borili i pucali! Jedino je skoro stradala kuharica jer je istrčala na dvorište, gdje je umalo nisu ubili.

Brušane je imalo jednog »pjesnika« koji se zvao Blaž Pišćević. On je odmah spjevao pjesmu o napadu, a ja sam zapamtio samo ovo: »Al ustaše otvoriše vrata kuda bježi kuharica Kata«.

Isto je tako bilo kod stana Šušnjara i Batinice. Pucali su u zid a ne u prozor ili vrata. Da se radilo o nekom ozbiljnom »ustanku«, dosta bi bilo pet ili deset metaka i svaki bi metak imao jednog mrtvog. No nije se radilo o »ustanku« nego da se digne galama i prašina. Ovo sam napisao onako kako sam vidio i doživio. Vidio sam žandare koji su bili strašno prestrašeni. Sve smo znali isti dan — gdje je tko bio od žandara i što se radilo.

Šušnjareva žena pričala je kako su bili pod krevetom do jutra: ona, Šušnjar i djeca. Tako je kuharica Kata pričala Mandi Vejinoj kako su žandari u kasarni Ilija Petrović i Milorad Obradović bili zbačeni s kreveta i ostali na podu skoro do jutra. Žena Jove Batinice pričala je Mariji Blažkanovoj kako su se užile straha i kako su bili pod krevetom ona, Jovo i sin do pred jutro. Ni jedan žandar nije ispalio ni jedan metak, a ono što piše Basta,¹⁰ Krizman¹¹ i drugi kako su se žandari borili uzeto je iz optužnice koju je sastavio javni tužilac Državnog suda, da bi žandare prikazao kao neke junake.¹² Istina je ovo što sam ja napisao. Ne znam zašto je i čemu Basta izokrenuo moje ime u Ivo Avramović, makar da se kroz istragu, suđenje i u kaznioni mene zvalo »Ivica Abramović«. Imam čak i matičnu karticu kaznionice Sremska Mitrovica na to ime!

Moram se vratiti u one dane. Nas je uhvatila panika, jer nismo bili organizirani niti upućeni u bilo što. Nismo čak imali ni minut nekog razgovora o našem držanju i snalaženju. Kako je dobro napisao Jakov Blažević: »... u ovoj aferi oni [mi mladići] su bili manipulirani. Nisu znali od koga i u čijim su rukama, tko povlači konce njihove akcije«. (U knjizi »Prepoznavanje«, na stranici 143). Nitko do sada nije napisao bolje i poštenije o »takozvanom Ličkom ustanku« nego J. Blažević.¹³

¹⁰ Proširujući svoja sjećanja na završne borbe svoje, 51. vojvodanske divizije i Treće armije JA poslije kapitulacije Njemačke (do 15. V 1945) pokušajem publicističke povijesti geneze ustaštva, njegova razvoja do 1941. i NDH Milan Basta daje dva, u koječemu različita osvrtta na »Velebitski ustanak«. U prvom (Agonija i slom Nezavisne Države Hrvatske, Beograd 1971, Istina o takozvanom velebitskom ustanku, 27—30) uglavnom minimizira brušansku akciju (npr., u tom prikazu pucnjave uopće nema), a u drugom (Rat je završen 7 dana kasnije, Zagreb 1976, poglavlje istog naslova, 29—34 pretežnije je prenaglašavanje (npr. spominje polusatnu razmjenu vatre na tri mjesta u Brušanima).

¹¹ B. Krizman, n. dj., u bilj. 6, 95—96.

¹² Usp. tekst i odgovarajuće bilješke o akciji i suđenju u navedenoj literaturi (T. Stojkov, F. Jelić-Butić, B. Krizman).

¹³ U knjizi »Tražio sam crvenu nit«, Zagreb 1976, daje opći prikaz i ocjene (razgovor sa Z. Tomcem »O ustaškoj organizaciji u Lici«, 25—26). Opsežnije osvrtte donosi u knjizi »Prepoznavanja« (n. dj. u bilj. 9.1. sv. tetralogije Svjedočanstva revolucionara): usp. poglavlja »Ulica smrti i(li) slobode«, »Narodni front slobode« (dijelovi poglavlja), »Lički komunisti«, »Artuković — Pavelićev ministar«, »Brušanska afera«, »Kazivanje Josipa Barića« (nav. u bilj. 19), »Što se stvarno desilo u Brušanima« (s nizom izvornih izvoda).

Drugi dan, kada smo vidjeli da dolaze grupe žandara pod punom ratnom spremom, osjećao sam se panično. Tada sam počeo tražiti neki izlaz, ali ga nisam mogao naći, jer sam bio mlad i neiskusn u svemu. Osjećao sam se prevaren, kao i svi ostali. Bio sam čak u Mušaluku gdje sam imao tetku Iku Polić. Rekao sam joj da sam bio kod nje itd. na što mi je rekla: »Ivica sve ću reći kako kažeš, ali ako dođe do prisege ne mogu krivo priseći.« Pozdravio sam tetku i otišao.

Moram kazati nekoliko riječi o nama seljanima koji smo sudjelovali u toj akciji. Ističem odmah da nitko od nas nije bio nikakav ustaša, niti je išta znao o njima. To je važno istaći zato, što smo mi svi bili radićevci, a za neke naše Divoseljane, a i druge, mi smo »ustaše« i danas, iako je većina nas bila u partizanima ili inače pomagala Narodnooslobodilačku borbu od prvih dana! Svi smo mrzili Jugoslaviju i žandare jer je kralj namjestio ubistvo Stjepana Radića.

Nas sedmorica, koji smo tu noć bili s takozvanim ustašama u akciji:

Jerko Sudar, seljak, nepunoljetan (bio je partizan)

Ivica Abramović, krojač — trgovac, stariji maloljetnik (bio je partizan)

Ante Šuper, postolar, maloljetnik

Joso Barić, seljak, stariji maloljetnik (simpatizer NOB-a)

Nas četvorica nismo bili u vojsci.

Pave Barić, seljak, punoljetan

Joso Šuper, seljak, punoljetan (bio je partizan)

Dane Babić, seljak, punoljetan, a sva trojica služili su vojsku.

Od nas sedmero, trojica smo izvršili glavni dio posla. Ja sam bio izvidnica, Jerko Sudar je podmetnuo paklenu mašinu, a Joso Barić prepilio je telegrafске žice prema Gospiću.

Druga trojica: Pave Barić, Joso Šuper i Dane Babić nisu ni suđeni, nego su sa suda pušteni kući. Oni su bili punoljetni i oprezniji.

Moram nešto reći o »ustašama« koji su bili pitaj boga od kuda. Od njih 10 znam za pet imena: Rafael Boban — za NDH ustaški general, Ivan Devčić — Pivac i njegova braća Kruno i Nikola Devčić i Jocketa Rukavina. Imena one druge petorice ne znam, a nikada nisu nigdje ni objavljena.¹⁴

Neka nitko ne misli da su ti »ustaše« bili neki junaci. Nisu bili odvažni i kurážni. Za dokaz navodim što mi je puno puta pričao Jerko Sudar kome ja vjerujem sto posto.

Kada su došli na kasar i navili paklenu mašinu, koja je trebala za 15 minuta eksplodirati, onda su se stali prepirati tko je zapovjednik, Boban ili Devčić — Pivac. Sat je otkucavao vrijeme, a oni se još nisu mogli složiti tko će postaviti paklenu mašinu na kasar. Na to je Jerko skinuo obuću, uzeo paklenu mašinu i odnio je na prag kasarne. Nitko se od tih »junaka« nije usudio uzeti stroj i

¹⁴ Zapravo je objavljeno 9 imena (*B. Krizman*, n. dj., 96). Stjepan Devčić poginuo je u sukobu s potjerom. Četvorica su se vratila u Italiju preko kopnene granice oko Zadra: Petar Šarlija, Mile Barišić, Ventura Beljak i »Stari« (uz nadimak nije navedeno ime; bio je ranjen). Petorica su došli morem u Zadar: R. Boban, I. Devčić-Pivac, I. Rukavina. Kod još dvojice Devčića postoji razlika: elaborat koji citira B. Krizman navodi Pavla i Juru Devčića. — O deseterici ubačenih ustaša (među njima 5 Devčića) s I. Devčićem Pivcem kao vođom govori *T. Stojkov*, n. dj., 175, bilj. 25. Prema iskazu A. Moškova i rezultatima istrage Suda za zaštitu države o sastavu sudionika (ubačenih) govori i J. Blažević (*Prepoznavanja*, n. dj., 153—154) — i on s nekim razlikama u imenima.

odnijeti ga, nego su dozvoliti da to učini Jerko Sudar, makar su znali da je oženjen i otac troje djece.

Tako su postupili i sutradan. To nije nitko nigdje do sada zapisao, a ne znam zašto.¹⁵ Oni su se vratili sa kasara kući Polde Šuper i ostali su u Rizvanuši taj dan. Kada su vidjeli, odnosno čuli, da dolaze žandari u četama, podijelili su se tako da je 5 »junaka« pobjeglo preko Velebita prema moru, a petoro ih je upućeno k selu Trnovcu u suprotnom pravcu, da bi skrenuli pažnju na sebe. Tako je ubrzo otkriven taj broj »ustaša« i ubijen Nikola Devčić.

Sve ovo što sam iznio jasno govori da nije bilo nikakvog »ustanka« niti organizacije među nama, seljacima. Jakov Blažević je najbolje to ocijenio u knjizi »Prepoznavanja« na str. 144: »Ono o Brušanima, s obzirom na podstrekače koji su došli s druge strane Jadrana, bilo je čista Mussolinijeva provokacija. Pošto je znao kakvo je eksplozivno stanje u Jugoslaviji, fašistički vođa pokušao da s nekoliko diverzija izazove požar u zemlji koja mu je bila trn u oku, požar kojega će se crveni jezici vidjeti preko svih jugoslavenskih granica.«

Jakov Blažević, Prepoznavanja, str. 143: »Potrebno je da kažem nešto o mladima koji su se u toj akciji priključili ustaškoj petorki iz emigracije, a ustaše nikad nisu bili.

Možda smo i mi komunisti griješili prema njima. Oni su bili nacionalno orijentirani, borbeni i spremni da uđu u akciju protiv tadašnjeg režima i da svašta učine. Nisu bili obuhvaćeni organizacijom naše Partije. Tome je više razloga. Jedan je i izvjesna naša uskoča. Nismo pokušali (a ni znali) da te omladince pridobijemo ideološki, da im objasnimo u čemu je bit nacionalnog pitanja.

U ovoj aferi oni su bili manipulirani. Nisu znali od koga i u čijim su rukama, tko povlači konce njihove akcije. A kada su zatim došli na robiju i o svemu razmišljali i razgovarali s komunistima, postajali su simpatizeri Partije. A neki i njezini članovi. Uzmimo samo slučaj Jerka Sudara. On je učestvovao u brušanskoj akciji, podmetnuo paklenu mašinu na prag žandarmerije, ali ustaša nikada nije bio. Bio je u ratu partizan. Predsjednik Narodno-oslobodilačkog odbora za Liku, a poslije rata funkcionar u organima socijalističke vlasti. Pa slučaj braće Došen — Miška i Stipića. Oni su nosioci Partizanske spomenice.

Veći dio tih mladih ljudi nije imao nikakve veze sa ustašlukom Ante Pavelića: oni su samo tražili svoje putove oslobođenja hrvatskog naroda, borbe za socijalnu i nacionalnu pravdu.

Mnogi su na robiji shvatili i naučili da je hrvatsko pitanje u biti sastavni dio revolucionarne borbe za klasno, socijalno i nacionalno oslobođenje svih naroda Jugoslavije. Ti robijaši su pod uticajem komunističke postali svjesni nacionalni revolucioneri — . . .«

Istraga

Uhapšen sam kod Gračaca i doveden u Gospić na komandu žandarmerije. Četiri žandara su me uhapsila, svezali lancima ruke a dva produžna lanca, tako da me jedan žandar držao naprijed, jedan otraga a ja između njih četvoro. Ti žandari nisu me tukli, pa čak niti psovali.

¹⁵ J. Sudar je o tome govorio na robiji i J. Bariću (objavljeno u: *J. Blažević, Prepoznavanja*, n. dj., 130). Prema optužnici, tu Sudarovu akciju spominje i *B. Krizman*, n. dj., 96.

U žandarmerijskoj komandi u Gospiću predali su me nekom oficiru koji je naredio da me ostave u hodniku, gdje su mi vezali i noge. Ostao sam tu do 3 ili 4 sata ujutro. Sada je bilo drukčije. Tu sam bio na dohvat svakog žandara koji bi prolazio, pa su me pozdravljali psovkom, šakom ili cipelom. Naravno da sam vikao od bola, na što je oficir odredio da me jedan žandar čuva i zabranio da me tuku. Oko tri ili četiri sata došli su Dušan Šušnjar i Ilija Petrović i ugledavši me obradovali su se kao da su dobili veliku okladu. Odmah su me počeli divljački tući, a ja sam vikao, na što je onaj oficir ponovo naredio da me ne tuku. Izveli su me van, a pred stanicom je bio taksu Mile Stilinovića. Taj Stilinović je istim automobilom odvezao »vođe ustanka« Artukovića i družinu za Zadar, dan prije napada u Brušanima.¹⁶ Isti Mile Stilinović bio je strašan ustaša za NDH. Automobil je bio za osam osoba, a ja sam morao čučati u sredini, tako da sam stalno bio na dohvat žandara, a oni su se natjecali do Brušana (oko 14 km) tko će me više tući. Kada sam izašao iz automobila u Brušanima udarcima kundaka su me srušili na zemlju i tukli, dok opet netko nije naredio da me ne tuku, jer sam vikao a žandari su psovali. Opet su me bacili na hodnik i ponovo mi vezali noge, dok mi ruke nisu niti odvezivali.

Tako su me držali na kasaru dvije noći i dva dana. Neprekidno su me tukli, psovali, pljuvali po meni itd. Nisu mi dali ništa za jelo, a vode samo dva puta.

Kad su me tukli, ruke vezane bi mi prevukli preko koljena, štap provukli ispod koljena i tako sklupčanog objesili i udarali štapovima po tabanima i nogama. Bio sam zadnji uhapšen, pa me nisu ni tukli da nešto priznam jer su sve znali, nego iz mržnje. Najedanput su me pitali za Grgu Pavičića, što znam za njega i što sam činio s njime. Uto sam ga ugledao u jednoj prostoriji kako me gleda sav prestrašen i vezan u lance. Počeo sam psovati Grgu i vikati da ja uopće ne govorim s njim itd. Začudo Šušnjar mi je povjerovao, tako da me nije više pitao za Grgu Pavičića koga sam cijenio, a on mi je i prvi govorio o »ustanku« kao što sam naprijed opisao.

Moram kazati nekoliko riječi i o žandarima koji su tada bili u službi u Brušanima.

Dušan Šušnjar, velikosrb, bio je najgori koji je ikad služio u Brušanima, pravi sadist i nitkov.

Ilija Petrović, velikosrb, isto takav, samo je bio još gori jer je bio vrlo jak i surov.

Milorad Obradović je bio jak čovjek (Crnogorac). Jovo Batinica bio je komandir žandarmerijske stanice.

Kada su me pokazali Obradoviću i rekli da sam ja taj koji je pucao na njega, huškajući ga da me tuče, odgovorio je da neće tući vezana čovjeka, nego će ga odvezati, dati mu batinu kao i sebi pa se potući. Otišao je a da me nije ni dirnuo. Više ga nisam vidio. Isti Obradović ima sina u Brušanima. I o Jovi Batinici moram reći da me nije tukao niti psovao, samo me je netremice gledao.

Drugi dan su me sproveli u Gospić gdje je već bila puna kazniona ljudi. Tu su me opet Šušnjar i Petrović tukli, samo sada kundacima, tako da sam dospio na željezna vrata na koja su me formalno priljepili. Ovdje je bilo puno žena, a među njima i Jeka žena Jerka Sudara.

¹⁶ Preciznije: A. Artuković (i M. Došen) bježe u Zadar već 3. rujna 1932 (*T. Stojkov*, n. dj., 173, bilj. 18).

Jerka su strašno izmrcvarili, jer su saznali da je podmetnuo paklenu mašinu. Svoj i moj revolver sakrio je kod kuće, pa su ga Sušnjar i Petrović vodili kući da pokaže gdje ih je sakrio, uz stalno udaranje pred ženom, djecom i roditeljima.

Bio je još jedan Jerko Sudar, bivši žandar, kojega su uhapsili i prebili, kao da je on pravi Jerko Sudar.

Iz Gospića sam sproveden u zagrebačku policiju. Zatvoren sam u sobu broj 3, gdje sam našao Miška Došena i još njih nekoliko iz ličke afere. Miško me je samo gledao kako izgledam. Pričao sam kako je bilo i da mokrim krv skoro 15 dana. Spustio sam hlače i gaće da vidi da sam crn od križa do koljena.

U zagrebačkoj je policiji bilo puno zatvorenih Ličana, tako da je nas po petero spavalo na tri prične. Za hranu smo dobivali ostatke iz policijske menze. Na 24 sata dobili smo nešto oko pola litre zapravo napoja i četvrt kruha.

Na mom katu bili su ključari Dimić, Dukić i Srdić. Prva dvojica bili su pravi batinaši, dok je Srdić bio vrlo pristojan.

Nakon nekoliko dana pozvan sam na saslušavanje kod policijskog pristava, krvnika Cvetkovića. Kad me je vidio kako izgledam samo me je pogledao, okrenuo se k prozoru i rekao stražaru da me vodi. (Poslije sam čuo na robiji da je taj Cvetković bio dak čuvenih policajaca beogradske Glavnjače, Kosmajca i Vujkovića, i da je kao takav poslan u Zagreb.)

Poslije nekoliko dana pozvao me i saslušao, ali nije mogao odoljeti a da me ne muči. Među inim mi je lomio prste s olovkama na kojima je bila trobojnica crven, bijeli, plavi, pa mi je rekao: »Za to se ti boriš«.

Nakon 2 mjeseca sproveden sam u Beograd s Japunčićem, Antom Šuperom i Berom Bedekovićem uz pratnju četiriju policajaca, dvojice u uniformi a dvojice u civilu. Prevezeni smo vlakom ruku i nogu vezanih za klupu. U Beogradu su nas strpali u »Maricu« i dovezli pred jedan visoki zid. Bio je to zatvor Okružnog suda za Beograd.

Mi smo bili prvi iz ličke afere. U zatvoru smo bili raspoređeni po sobama u kojima je bila noćna kibla i dva kreveta — same daske — na kat. Hrana — jedan stari kruh na dan i voda.

Jedno jutro su pitali ima li tko za ljekarsku. Javio sam se i došao k doktoru, koji je bio nizak čovjek ali pravi liječnik i čovjek. Nastojao mi je ublažiti bolove s nekim flasterima i s mašču za masiranje. Svaki put mi je rekao da se javim kad mi ne bude dobro.

Pozvan sam kod suca istražitelja koji se zvao Gučić ili slično. Moram reći par riječi o njemu. Kada sam došao k njemu vidio sam odmah da je Dalmatinac. Bio je to stariji čovjek, vrlo pristojan i fin. Rekao mi je da se ne trebam ništa bojati jer me neće nitko tući niti mučiti. Saslušanje je završilo korektno.

Ubrzo su k nama došli beogradski komunisti, svi intelektualci. Bila je to grupa prof. Sime Markovića koja je bacala letke po Srbiji i pozivala narod na oružani ustanak, kao što su ustali Ličani za rušenje diktature kralja Aleksandra. U moju sobu došao je Koča Popović i Đorđe Jovanović — Jarac. Nikad neću zaboraviti kako su ta dva intelektualca s nama razgovarala i ophodila se pravo drugarski i prijateljski. Jasno, mi smo ih oslovljavali s »vi«, ali nam to oni nisu dozvolili jer u zatvoru nema »vikanja«, kako su rekli, već su svi jednaki a oslovljava se sa: »Ti, družo itd.«.

Ubrzo sam bio premješten u drugu sobu gdje sam opet bio s Kočom Popovićem,¹⁷ ali i s Radovanom Vukovićem, Stefanom Mitrovićem — komunistima. Od ličke grupe bili su u toj sobi Ante Šuper, Pave Barić i Nikola Miškulin (teško poremećen od žandarskih batina), a od sušačke grupe Šime Balen. Moram napomenuti, da smo u svakom pogledu bili drugovi i braća. Komunisti su nastojali na svaki način da nam pomognu moralno i materijalno. S nama su dijelili ono što se kaže orah i jabuku. Ja sam jedini dobivao po 30 dinara mjesečno, a ostali ništa, jer su bili siromašnog stanja.

Ovo napominjem da ukážem na sasvim različit postupak nekih naših građanskih političara, koji smo doživjeli mi omladinci u toj sobi. Ubrzo je stigla u Beograd grupa dra Ivana Pernara. U moju sobu su bili smješteni iz te grupe Paško Kaliterna i Pero Pasarić. Oni su sa sobom dovukli dosta hrane (slanine, sira, salame i drugog) ali nama nikada nisu ponudili niti jedan jedini griz. Teško je i zamisliti kako nam je zbog toga bilo neugodno i kako nas je bilo sramota. Ti isti ljudi s drom Pernarom bacali su letke da svi uzmemo oružje, kako su učinili Ličani, i da izborimo slobodnu Hrvatsku, a nas su žutokljunce gledali kao neke »frankovce« ili »ustaše«.

Naročito moram istaći Koču Popovića, general-pukovnika u ratu, a kasnije ministra vanjskih poslova FNRJ kao i Stefana Mitrovića koji su nas potpuno razumjeli i shvaćali. Nikada nisu ni jednog uvrijedili ili bilo što ikome našao napravili. Otac Koče Popovića bio je vlasnik velikog mlina a otac Stefana Mitrovića bio je kao crnogorski nacionalista osuđen na smrt, što ih nije priječilo da se prema nama Hrvatima odnose drugarski i bratski.

Oni su nam govorili o fašizmu, Mussoliniju i Hitleru, ali najviše o SSSR-u, no nama je sve to bilo nerazumljivo.

U okružnom zatvoru napravili smo demonstracije, koje su organizirali komunisti na kojima smo vikali: »Dolje kralj Aleksandar, dolje Pera Živković — buzorant, Živio Sovjetski Savez, Živjela revolucija« itd.

Odmah smo čuli da idemo na Adu-Ciganliju, što se i dogodilo u proljeće 1933. godine.¹⁸ Zgrada je bila ograđena visokim zidom. Nije više bilo žandara, nego kaznionički stražari. Moram reći da su bili uljudni i pristojni.

Kako smo došli u Beograd stalno je radio Državni sud za zaštitu države. Sudilo se Makedoncima, Srbijancima (grupa Dr. Plečevića), Hrvatima, Slovencima, Madžarima, komunistima itd. (Ne znam ih sve ni nabrojiti.)

Vidio sam kada su jednog dana odveli nekog Makedonca na vješanje. Bio je sa Jerkom Sudarom u sobi.

Onda smo jednog dana dobili optužnice i obavijest da će nam početi suđenje. S Ade-Ciganlije su nas vezane vozili čamcem na Čukaricu a onda u »Maricu« i na sud. Za suđenje je bilo dosta interesa.

Dobili smo advokate iz Zagreba: dr. Ivo Politeo, dr. Tomo Jančiković, dr. Milan Grospić, dr. Žiga Sol, dr. Kožul i neki drugi. Moram reći da su se suci odnosili korektno prema nama, ali predsjedavajući Arnerić neobično drsko, tako da su dr. Politeo i dr. Jančiković intervenirali da nas zaštite.

Optužnica je bila čudno skalupljena. Juco Rukavina bio je na čelu optužnice, a za sasma drugu stvar. On je s Ivanom Štimcem, zvanim Kuja, metnuo paklenu

¹⁷ P. Barić spominje razgovore s K. Popovićem u zatvorskoj sobi (*J. Blažević*, Prepoznavanja, n. dj., 131).

¹⁸ Prebacivanje na Adu-Ciganliju spominje i P. Barić (isto).

mašinu na spomenik kralja Petra I u Otočcu, koja nije eksplodirala. Vukić i Gazić isto su priključeni u ličku grupu, a da nisu imali nikakve veze s nama. Čitam o nekakvim »vodjama« a bilo bi bolje reći nekakvim kukavicama i nitkovima. Dan prije napada na kasarnu u Brušanima bježe iz Gospića put Zadra: Artuković, Došen, Tomljenović, Orešković i Šarić,¹⁹ a dan iza napada petorica »ustaša« bježe preko Velebita prema moru. Čudna »ustanka« i još čudnijih »vodja«. O »ustanku« i nekoj »borbi« nema ni govora — ni spomena. Kada je rečeno da će biti izrečena presuda, mi smo se smijali i pravili šale, a svaki je sebi proricao koliko će dobiti godina. Sjećam se da smo skoro svi pogodili. Za sebe sam rekao od 10 do 15 godina robije, a slično su i drugi pogodili.

Osuđeni su: Juco Rukavina na smrt vješanjem. Umalo se nije srušio, bio je blijed kao krpa (čuo sam da se pred narodnim sudom FNRJ držao krajnje kukavički).²⁰

Polde Šuper 20 godina robije, Jerko Sudar na doživotnu robiju (kod izricanja presude, Arnerić ga je pogledao preko naočala i rekao: »Da si punoljetan visio bi«),²¹ Ivica Abramović na 15 godina robije, Ante Šuper na 15 godina robije itd.

Mi smo mladi shvatili taj naš udes jako neozbiljno i naivno, šalili smo se i smijali, mada šali i smijehu nije bilo mjesta. Ako napomenem da smo izdržali oko 7 godina robije, onda nije, da smo bili samo svjesni čina, bilo mjesta šali. Moram napomenuti da je Jerko Sudar teško obolio na pluća u Zenici, a ja sam za dlaku izmakao istoj sudbini.

Poslije presude odvedeni smo u Glavnjaču, čuvenu kaznionicu, gdje su nas slikali, uzeli generalije i otiske prstiju. Tu sam prvi put čuo da smo mi sluge Mussolinija. Jedan žandar pljusnuo je Antu Šupera tako jako da je skoro pao, psovao je i vikao da smo Mussolinijeve sluge, što me je jako uvrijedilo, a u glavi razbistrilo. Od toga momenta sve sam gledao drugačije.

Sprovedeni smo u Sremsku Mitrovicu. Došli smo noću na željezničku stanicu, vezani dva i dva, a po sredini lanac i žandari oko nas s nataknutim bajunetama na puškama. Predali su nas u kaznionicu. Tu smo odvedeni u jednu sobu prizemno, gdje smo ostali par dana. To se zove »motrenje«. Sutra je slijedilo kupanje, šišanje gdje god imaš dlaku, a dobili smo i neka odijela od čoje i srpske seljačke opanke. Tako su nas, bogami, premondurili da nas ni rođena majka ne bi prepoznala. Poslije toga, svaki je išao u upravu zbog generalija i svega ostalog. Svaki je morao stati pred tamničara Flegla koji nam je objasnio gdje smo, što smo i kako da se držimo kućnog reda itd. Potom je svaki proslijeđen u svoju samicu, gdje je trebalo izdržati tri mjeseca bez pisma, posjeta, paketa i drugog. Uza sve to imali smo po jedan sat šetnje dnevno, bez večere subotom, nedjeljom i svih crkvenih i državnih blagdana.

Poslije tri mjeseca, ako nisi imao disciplinske kazne, prelazio si u skupni zatvor. No, ja sam imao nepriliku. Dobio sam temperaturu. Javio sam se liječniku (zvao se dr. Rogulić) koji me je odmah pregledao i poslao u kaznioničku bolnicu koja je bila u krugu kaznonice. Moram reći, da je dr. Rogulić bio dobar liječnik i dobar čovjek, a mene je sigurno spasio od tuberkuloze.

¹⁹ Preciznije: Artuković i Došen već 3. rujna (v. bilj. 16), a Tomljenović, N. Orešković i I. Šarić odmah poslije napada u Brušanima (*T. Stojkov*, n. dj., 174).

²⁰ O ličnosti J. Rukavine usp. i *J. Blažević*, *Prepoznavanja*, n. dj., 154—155.

²¹ Takvu primjedbu spominje i J. Barić, osuđen na 12 godina (isto, 132).

U bolnici sam smješten u sobu plućnih bolesnika. Imao sam sreću da tu nađem na jednog komunistu iz mostarskog procesa, koji se zvao Mićijević, a odnosio se neobično fino i kulturno prema meni. Stalno smo razgovarali i čitali.

U samici postoji jedan red, a čistoća iznad svega. Stražari su vrlo neugodni. Zapovjednik je bio neki Zagorac Plantić, koji je bio vrlo strog kao i drugi, a posebno neki Popović, Srbijanac, visok i jak, od 120 kg, nosio je veliki snop ključeva na podugačku kaišu. Gledao sam kada je jednog osuđenika držao lijevom rukom za njegovu lijevu a tim »buzdovanom« lupao po rebrima. Mislio sam da će ga ubiti na mjestu. Čuo sam da su ga ustaše uhvatili i objesili.

Mi smo znali gdje smo i što smo pa nismo davali nikakvog povoda i tako nas nisu tukli. Kada smo izašli iz samice i došli u skupni zatvor, našli smo, za naše shvaćanje, čudnu situaciju. Komunisti su bili u jednoj velikoj sobi na I. katu, a hrvatski nacionalisti isto, ali u drugoj sobi. Hrvati su bili podijeljeni u dvije grupe: radićevci i »ustaše« frankovci. Starosjedioci Hrvati, koji su imali iza sebe više godina robije, imali su svoju ekonomsku zajednicu. »Ekonomska zajednica« je zadruga gdje se sve dijeli na jednake dijelove. Bilo je među Hrvatima velike seljačke sirotinje a i radničke, koja nije godinama dobila niti jednog dinara niti paketa, a rijetko i pismo. Poslije podne sazvali su sastanak starosjedioci — radićevci i pozvali nas Ličane u svoju ekonomsku zajednicu, što je bilo na mjestu i u redu.

Kada su nam objasnili svrhu sastanka i pozvali nas u ekonomsku zajednicu, prvi se javio Ante Šuper i rekao da mi ne idemo nikuda dok ne dođe »vođa« Juco Rukavina (on je ostao u Beogradu zbog pomilovanja). Ja sam na to rekao da ne priznajem nikakvog vođu osim dra Mačeka i da ja prilazim u »ekonomsku zajednicu« radićevaca, na što je rekao Jerko Sudar da i on ide kamo i ja, a također i Ico Rukavina, seljak iz Pazarišta. Ico je dobro poznavao Jucu Rukavinu i imao o Juci jako loše mišljenje.

Moram napomenuti da je u našoj sobi bila teška situacija i nesnošljiva, jer smo bili podijeljeni mi Hrvati, a ta ustaška grupa otvoreno je agitirala ustašluk i Pavelića. Makedonski nacionalisti (bilo ih je 5—6), sama sirotinja, bili su posebno. Sjećam se dvojice: prof. Cipuševa i jednog vrlo jakog i opasnog čovjeka koji se zvao Nikolov, a koga sam dobro zapamtio. Kada je stigao »vođa« Juco Rukavina, odmah je otišao svojim i jedne se večeri hvalio (on je bio žandar u Makedoniji kada su velikosrbi htjeli posrbiti Makedonce) kako je ubijao Makedonce, što je Nikolova razbjesnulo i rekao je da će ga zadaviti rukama. Juco se bio gadno uplašio, tako da ni u zahod nije smio sam ići.

Prof. Cipušev bio je botaničar i tri puta osuđivan na smrt i to od Turaka, Grka i Srbijanaca. Bio je pomilovan na 20 godina, a preko šest godina je bio u samici. Uza sve to potpuno je sačuvao duševno zdravlje. Sjećam ga se jako dobro. Rado sam s njime razgovarao. Znao je izvaditi sliku svoje žene Marice i pokazivao mi kako drži njihovu kćerku u naručju, i drugu sliku njegove curice, koja je već bilo udata i ona je držala kćerku Maricu u naručju, tj. njegovu unuku, a da ih sve skupa nije vidio i pomilovao. Cipušev je bio naočito čovjek, ali suze su tekle kao kad majka osjeti bol za svojim djetetom. To me je jako potreslo i toliko sam zavolio toga čovjeka, da sam ga morao svaki dan makar pozdraviti. Te dvije slike bile su njegovo cijelo bogatstvo i njegova Makedonija, a ta Makedonija i Makedonci bili su naši najbliži, jer su velikosrbi htjeli uništiti Makedonce i Hrvate.

Prof. Cipušev je pušten kada je Stojadinović napravio nekakav pakt s predsjednikom bugarske vlade.

U to vrijeme bila je situacija u tamnici prilično snošljiva. Komunisti i jedan dio Hrvata izborili su politički režim. Nije se išlo na rad s kriminalcima i ostalim osuđenima. Bili smo odijeljeni i priznati za političke osuđenike, što je na robiji vrlo važno. Imali smo zajedničke šetnje, pa smo se tako upoznavali i razgovarali. U našoj sobi bilo je i nekoliko Hrvata koji su surađivali s komunistima, pa su ih ostali i smatrali takvima. Među njima su bili i Martin Franekić, Marko Ožanić i Šime Balen. Martin je bio pravi drug, a Marko labilan karakter. Martina su ubili ustaše, a Marko je postao zločinac — ustaša, jer je poznao jako puno komunista i prokazivao ih. Za zahvalnost, ustaša Marko dobio je u vlasništvo restauraciju na Glavnom kolodvoru u Zagrebu i uniformu s trolistom ustaškim i revolver. Za Marka Ožanića znao je sve Joza Šunić, a to mi je Šunić govorio o Marku kako je mnoge komuniste prokazao. Da se i ne govori koliko je opljačkao zlata i drugog. Njegova žena Mandica rođ. Pavelić, inače kći Mate Pavelića iz Brušana, kućna pomoćnica u Zagrebu — bila je sva u zlatu.

Upoznavanje je bilo redovito i spontano. Mi smo svi na šetnji, koja je bila zajednička Hrvata, komunista i ostalih razgovarali o prošlim događajima, političkoj situaciji, pročitanim knjigama itd.

Sjećam se kao sada slučaja kad se je nas nekoliko ličkih osuđenika razgovaralo. Pristupio nam je visok, jak čovjek, pružio ruku i rekao: »Zdravo moji Likaneri. Ja sam Marko Orešković iz široke Kule.« Jasn, počeo je razgovor s ličkim dosjetkama i šalama, kako je to Marko znao na pravi lički način, kao da je bio cijeli život u Lici. Na prvi pogled i susret zavolio sam Marka kao čovjeka — pravog narodnog čovjeka. S Markom sam imao skoro svaki dan susrete. Bilo je tu mnogo ljudi iz svih krajeva Jugoslavije. Bilo je dobrih i finih drugova, a bilo je i neuljudnih, no to je tako među ljudima bilo i ostaje. Nije bilo nekih osobitih razgovora niti agitacija, jer su pridolazili novi komunisti, pa je među njima bilo mnogo razgovora i kritike, a osim toga već se pripremao štrajk glađu i vodili pregovori za poboljšanje stanja političkih osuđenika i tražila se takozvana mladićka zgrada.

Jasno, sve je zanimalo što se zapravo dogodilo u Brušanima 1932. godine. Mi smo govorili onako kako je bilo, što sam i ovdje opisao, a tako su nas i drugovi razumjeli. Ubrzo je izbio štrajk glađu u kome su učestvovali komunisti i svega tri Hrvata: Franekić, Ožanić i Balen. Drugi Hrvati nisu išli u štrajk, jer je većina glasala protiv njega. Štrajk je potrajao oko 15 dana, a slomljen je pretežno brutalno. Straže su ušle u sobu poslije uvjeravanja da prime hranu, što su komunisti odbili, i jednostavno su iznemogle od gladi bacali na leđa kao vreće i nosili ih preko dvorišta u zgradu samica. Kada se ljudi razdvoje, onda nastaju krize i tako se i tad dogodilo, a uz to su počeli nasilno hraniti ljude, tako da je i taj štrajk slomljen, što milom što silom.

Uskoro smo bili prebačeni u mladićku zgradu i to komunisti i Hrvati, dok Makedonce nisu htjeli prebaciti. Bili smo podijeljeni po sobama tako da smo mi Hrvati bili u udaljenim sobama. Jerko Sudar i ja bili smo u sobi br. 4 na I. katu. U sobi su bili radićevci i frankovci. Od frankovaca bili su tu Mijo Kirhmajer, za NDH gradonačelnik Đakova, Jurica Frković, za NDH veliki župan u Gospiću i dr. Toth, za NDH Pavelićev ministar.

Međutim, opet je došlo do svade s upravnikom kaznionice Bralovićem, velikosrbinom. Bili smo ponovo kažnjeni svi zabranom primanja paketa i pisama. 1933. godine, ne sjećam se mjeseca, došlo je do štrajka glađu. Svi osuđenici, komunisti i hrvatski nacionalni revolucionari, istupili su zajedno, što se kaže kao jedan, i stupili u štrajk glađu. To je sigurno bio najveći i najmasovniji štrajk glađu u Evropi, a možda i u svijetu, jer je štrajkalo glađu 250—300 ljudi 11 dana a da nitko nije ništa metnuo u usta osim vode. Uprava je naredila pretres svih soba, da ne bi imali skrivene hrane. Štrajk je uspio i završio našom pobjedom. Bili smo izmiješani po sobama, zajedno komunisti i Hrvati, što je uvelike pridonijelo jačanju morala. Svi smo znali kako se moramo vladati, jer su bila i dva liječnika u štrajku: dr. Pajo Gregorić i dr. Štaufeld (ne znam mu ime a umro je prije par godina u Subotici). Štrajk je uspio i naš se položaj popravio ali na kratko, jer je uprava bila nepomirljiva sa stanjem koje smo imali. Poslije štrajka bio sam određen da idem u kuhinju. Bio sam izabran za šefa kuhinje, a to sam ostao do premještanja u Lepoglavu.

U ožujku su izbile velike demonstracije robijaša i oko 300 ljudi vikalo je u jedan glas da se čulo u Mitrovicu. A kad je vlak ulazio u stanicu, toliko se vikalo da su putnici otvarali prozore na vlaku. Parole su bile: »Dolje kralj Aleksandar«, »dolje Pera Živković«, »živio dr. Maček«, »živio SSSR«, živjela revolucija«, »živio savez radnika i seljaka« itd. Te su demonstracije imale za posljedicu gadne represalije. Opet su nam oduzeli sve što smo izborili, a 30 ljudi (10 Hrvata i 20 komunista) izvedeno je pred sud gdje su im izrečene nove kazne.

Ubrzo nakon toga nas 16 Hrvata i 50 komunista izdvojeno je i strpano u marvinske vagone i odvezeno u Lepoglavu.²²

Viktor Gutić, koji je bio na popisu, trebao je za par dana biti pušten kući tako da je ostao u S. Mitrovici, a Ibrahim Babović koji je bio teški tuberkulozni bolesnik nije bio sposoban izdržati transport za tako dalek put. Babović je umro iste godine u S. Mitrovici.

Od premještenih osoba za trojicu od njih moram nešto kazati i to nekoliko riječi jer su po mojoj ocjeni izuzetni.

Dr. Dragutin Toth nevjerojatan je slučaj. Bio je osuđen na nekoliko godina robije sa Miklanžićem i drugima. Na robiji je bio radićevac i neprekidno govorio protiv »gospode«. Po izlasku sa robije postaje nabrzo direktor »Gospodske sloge«,²³ čovjek velikog Mačekova povjerenja. Po dolasku ustaša, prvo im je bilo da upadnu s puškama i pištoljima u rukama u prostorije »Gospodske sloge«. Poslije, kada sam Totha vidio u ustaškoj uniformi kraj Pavelića bilo mi je jasno tko je poslao ustaše u »Gospodarsku slogu«.

Osim toga, on nam je govorio, nama nekolicini u Mitrovici, kako je bio član vlade Bele Kuna u Mađarskoj i kako je bježao kada je pao Bela Kun i kako je preplivao Dravu i tako se našao u Zagrebu.

Ja sam uvjeren da nikad nitko nije znao pravu biografiju dr. Totha, ali se čovjek znao snaći i uvijek u pravo vrijeme uskočiti u vlak koji mu je odgo-

²² U Abramovićevu rukopisu slijedi popis premještenih osuđenika (str. 28—30) koji ovdje ne objavljujemo. — I inače, treba pripomenuti, obrada sjećanja na robiju političkih osuđenika, kakav je bio i I. Abramović, posebna je stručno-znanstvena tema. I sami osuđenici napisali su i do 1941. i od 1945. niz memoarskih i publicističkih tekstova, objavljenih ili pohranjenih u arhivima.

²³ Autor ironizira naziv »Gospodarska sloga«.

varao. Eto, Toth ima otvorena vrata Bele Kuna, ima otvorena vrata dr. Vlatka Mačeka, a ima otvorena vrata i Ante Pavelića. Neka ga vrag zna tko je? Marko Ožanić, kao hrvatski omladinac, poslije ubistva Stjepana Radića i drugova, puca na Granera, dvorskog detektiva (nije ga ubio). Toga istog Granera nalazi Svetozar Pribičević u svom apartmanu u hotelu »Esplanada« iza zaključnih vrata. Mirko Ožanić dobiva 15 godina robije gdje postaje veliki komunist i vikač. Iz Lepoglave odlazi u bolnicu u Zagreb odakle bježi u emigraciju i dolazi s Pavelićem natrag. Po dolasku Pavelića, Marko dobiva ustašku uniformu s trolistom, oružje itd. Kao takav, dobiva i restauraciju na Glavnom kolodvoru. Već ranije, za banovine, Bernardić dobiva veliku trafikku na Glavnom kolodvoru. Eto, tako su ta dvojica od svih robijaša Hrvata dobro unovčila svoju robiju.

Marko Ožanić, poznavajući sve robijaše komuniste i Hrvate, mnoge je pokazao i pokazao, a bio je na jako opasnom mjestu — kolodvoru. Pljačkao je i otimao tako da je njegova žena Mandica rođ. Pavelić bila okićena zlatom, što se kaže od glave do pete, a prije je bila puka sirotinja. (To mi je o Marku govorio Joz Šunjić i tvrdio da je sve istina.)

U vezi s Markom Ožanićem navest ću još jedan slučaj koji mi je ostao u sjećanju kao da se jučer dogodio. Jednog dana sreo sam na Zrinjcu Jozu Šunjića koji se jako žurio i bio vrlo uzrujan. Na moje pitanje: »Što je?« odgovorio mi je da nekuda vlakom vode Pricu, Keršovanija i još neke. Svratili smo na Zrinjcu u jednu delikatesnu radnju (danas je u istim prostorijama neka agencija) gdje smo kupili raznih narezaka, da im odnesemo. Upozorio sam Šunjića na Marka Ožanića, a on je rekao da ćemo već nešto smisliti. Pred samim kolodvorom naišli smo na Jerka Sudara. Znajući da on nije bio u svađi s Ožanićem, poslali smo ga da potraži Ožanića i da ga zabavi, što je on i učinio. Šunjić i ja izašli smo na peron. Upozorio sam Šunjića na jednog agenta Ličana (bio je iz Lovinca) koga sam poznao, koji je stajao na vratima jednog vagona. Tog momenta ugledali smo na prozoru Keršovanija. Joz je požurio i predao mu paket kroz prozor. Mi smo se razišli tog momenta. Poslije par dana sreo sam onoga agenta i pitao ga kuda su odveli Pricu i drugove, a on mi je rekao da su ih preuzeli drugi agenti kod Horvata (želj. stanica). No, nakon nekoliko dana izašao je plakat da su strijeljani.²⁴

O Juci Rukavini nije potrebno govoriti, jer je do sada dosta rečeno i napisano. No, ja ga nisam nikad simpatizirao niti uvažavao (osobito kad ga nisam priznao za vođu po dolasku u S. Mitrovicu). Na samom suđenju, kada mi je izrečena smrtna kazna, umalo se nije srušio kako se prepao. Čuo sam da se u Zagrebu na sudu ponio kukavički plaćuci i moleći milost za svoj zločinački život.

O nekoliko njih: Lenac, Devčić i Paver nije vrijedno trošiti tintu, jer su bili sitne ribe, ali sposobni za učiniti svako zlo. Lenac je bio neki ustaški dužnosnik u Senju. Devčić je bio neki vratar u Pavelićevoj rezidenciji a Paver je radio u promidžbi i bio ustaški agent. Lenca i Pavera je stigla zaslužena kazna, a za

²⁴ Taj odlomak sjećanja u vezi je s logorom u Kerestincu koji je osnovan 19. travnja 1941, a njegov komunistički dio 22. svibnja. Deseterica komunističkih članova KPJ i komunistički izvan KPJ, među njima O. Prica i O. Keršovani, strijeljani su 9. srpnja 1941 (usp. Z. Dizdār, Logori na području sjeverozapadne Hrvatske u toku drugoga svjetskog rata 1941—1945, godine, I. Ustaški logori, a) koncentracijski, radni i sabirni, 6. Kerestinec, u ovom svesku ČSP).

Devčića ne znam ništa. Isto tako ne znam ništa reći za Vlahovića i Bedekovića gdje su i što bili za NDH. Šestorica su bili članovi KP. Dvojica simpatizeri i partizani.

Kada smo dovezeni u Zagreb na Glavni kolodvor, vagoni su bili ispod nathodnika koji je vodio u Trnje (srušen je) i čekali da budu prikopčani za Lepoglavu. Brzo smo se dogovorili da demonstriramo. Počeli smo vikati: »Živjela slobodna Hrvatska«, »živio dr. Maček«, »živio SSSR«, »dolje kralj Aleksandar«, »dolje vlada i tiranija« itd. Na to je dojurila lokomotiva i odvušla vagone i nas na Borongaj. Ubrzo su nas prikopčali za vlak i tako smo navečer stigli u Lepoglavu. Sa stanice su nas vezane sproveli u novu zgradu lepoglavske kaznonice. To je zastrašujuća zgrada u obliku zvijezde, tako da stražar sa sredine može vidjeti sva četiri kraka, a ima 365 samica i nešto manjih soba, gdje su nas smjestili i to po 11 u svakoj sobi. Bilo je tijesno, ali smo bili zadovoljniji što smo bili zajedno. Bili smo prilično izmiješani. Ja sam se našao u sobi s komunistima Oskarom Davičom, Đurom Špoljarićem, Pricom, dr Hockom, Sedmakom, Jejićem i Hrvatima Čačićem, Ožanićem, Paverom i još jednim kome se ne sjećam imena.

Odmah smo upoznati da je upravnik neki velikosrbin Spasojević, pas od čovjeka. Srbijanac Nikolajević bio je tamničar i neka kreatura, Srbijanac Kostić »prosvjetitelj« — učitelj. Taj gad od čovjeka zvao je Pricu više puta na razgovor i jako je podilazio Prici, iako ga je Prica prezirao do zla boga.

Odmah smo počeli učiti, a Prica nam je držao predavanja. Također nam je pisao pitanja na koja smo mi davali odgovore, a on je ispravljao i nadopunjavao. Jasno da mi je bilo teško odgovoriti na ta pitanja, jer nisam imao ni osnovnog znanja. Čitao sam najprije od Maksima Gorkog »Mati«, od Gorkog »Ruski seljak« — to je krasan opis građanskog rata, a roman Johna Reeda »10 dana koji su potresli svijet« pročitao sam u rukopisu još u Mitrovici, pa Sinclaira itd. ali za Pricina pitanja trebalo je mnogo znanja. Nakon Pricinih predavanja bilo nam je mnogo lakše, jer smo postavljali pitanja a on je na njih odgovarao, pokušavajući da nam sve objasni na blizak način.

Jednog jutra dobili smo vijest da je ubijen kralj Aleksandar, organizator ubojstva Stjepana Radića, vođe hrvatskog naroda, kao i tolikih poštenih komunistata: Đure Đakovića, Nikice Hećimovića i drugih. Bilo nam je svima drago, ali i nelagodno, jer smo bili u »mišolovci«. Straže su bile nervozne (a bilo je i onih koji su nam namigivali kao braća Matošić i drugi). Nakon nekoliko dana stražar je pozvao Pricu van. Nije ga dugo bilo natrag pa smo se zabrinuli. Kada je došao bio je jako zabrinut i neveseo. Jasno da su pitanja pljuštala sa svih strana, jer tih dana nisu nikoga zvali nego njega prvog. Onda nam je rekao da ga je zvao Kostić, učitelj, i da mu je rekao, kako će odsada s Hrvatima bombašima i teroristima biti drugačiji postupak. Prica je doslovce rekao Kostiću: »Mi ćemo komunisti stupiti u svaku borbu, mi ne damo da se s Hrvatima postupa drugačije nego kao i sa nama komunistima.« Kostić ga je uvjeravao da su komunisti nešto drugo, jer da se bore lećima i pismom, a Hrvati bombama. Eto, ubili su i Njegovo Veličanstvo kralja. Prica je ostao kod svoga i tako je došao u sobu.

Napomenut ću samo još nešto. Hrvati su premješteni u staru zgradu, ali u samicu Šime Balen i ja. J. Rukavina i B. Bedeković već su bili izdržali kaznu samice. Tu nas je zadesila još jedna kazna. Samice su bile ispod samog tornja crkve u Lepoglavi. Sat je otkucavao svaki 1/4, 1/2 i cijeli sat. Svatko može

zamisliti što to znači kad udara čekić u veliko zvono, pa ono 12 u noći, a 16 udaraca kao po mozgu. Tu sam doživio još jedno iznenađenje.

Čistač hodnika ili kako se kaže u Lepoglavi »pučer«, neki mali čovjek počeo je jednog dana razgovor sa mnom. Vrata samice imaju rupu da stražar vidi unutra, a imaju i mala vratašca kroz koja se dodaje osuđeniku hrana. Ta se vratašca otvaraju izvana. Taj je čovjek otvorio vratašca i počeo sa mnom razgovor. On je znao tko sam i zašto sam osuđen, iako ne znam odakle mu informacije. Kada sam ga pitao zašto je osuđen, on mi je, ustezajući se, rekao da je ubio ing. Josipa Predavca, potpredsjednika HSS-a. Taj mali razbojnik mi je sve rekao kako je dočekao Predavca i kako je pucao u njega. Ubojstvo je bilo naručeno i obećan mu novac, koji nije dobio nego — robiju. Pripovijedao mi je kako su ga jednom posjetila dvojica oficira i jedan civil. Po njegovu opisu jedan od oficira je bio Pera Živković, a i sam je ubojica rekao, da je, kad je vidio sliku Živkovića, bio uvjeren da je taj jedan bio on. Pošto je kralj Aleksandar bio i sam ubijen, i ovaj je ubojica progovorio, a petomajski izbori su bili pred vratima.²⁵

Pokušao sam donekle objasniti i prikazati kako je bilo i što se dogodilo u Brušanima 1932. godine. Nisam ni jednu riječ dodao, a ni umanjio, a i zašto bih? Istinu treba govoriti i napisati, a napisano ostaje za vijeke vjekova amen.

²⁵ Ovdje završava objavljeni dio sjećanja I. Abramovića. I objavljeni i neobjavljeni dio pružaju još nekih istraživačkih poticaja (v. i pripomenu u bilj. 22). Dodajemo osnovnom tekstu samo još jednu rečenicu iz završnog odlomka Abramovićeve sjećanja (str. 89 rukopisa).